

B. ROSENKRANZ, Historische Laut- und Formenlehre des Altbulgarischen (Altkirchenslawischen), m. 8° Heidelberg, Carl Winter Verlag 1955. str. 144.

Već u razdoblju između oba rata osjećala se potreba, da se oba suprotna smjera — evolucionisti i funkcionalisti — u nauci o staroslavenskom jeziku nekako uravnoteže, pa da se ono, što se odnosi na historijski i poredbeni dio, prikaže u posebnoj knjizi. Tako je došlo do poznatog priručnika T. Lehra-Splawińskoga, koji je u prva dva izdanja (1923. i 1930.) nosio opći natpis »Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego«,

da mu u trećem, poslijeratnom (1949), koje je preštampano gotovo bez promjene (anastatski), na kraju bude dodano »na tle porównawczym«. Sada je B. Rosenkranz (Köln) izdao sličan priručnik, samo na nešto drugoj osnovi, i on će onima od mlađih njemačkih slavista, koji su se koliko toliko upoznali s nekim elementima iz indoevrop. gramatike, zacijelo dobro doći. Općenito uzevši — ako se mogu pretpostaviti osnovna znanja, koja su za takav studij potrebna — ovakve knjige mogu dati bolji uvid u sistem i u život staroslavenskoga jezika nego priručnici koji zanemaruju historijsku komponentu te se ograničavaju na samu *strukturu*, koju jezik ima (ili ju je imao) u određeno vrijeme.

Jedno od takvih znanja jest praktično poznavanje barem jednoga od živih slavenskih jezika. Zato će ovo djelce dobro doći u prvom redu njemačkim *slavistima*, jer će u spletu staroslavenskih promjena lako nazreti pravce u kojima su se ovakve promjene odvijale na pr. u ruskom jeziku. Bez toga (praktičnog) poznavanja na pr. ruskoga jezika, ova će gramatika i pored svojeg konciznog načina izlaganja jedva moći uputiti u promjene, koje su različnim oblicima prethodile ili bile njima suvremene: *oživjeti* one taj (tj. starocrkvenoslavenski) jezik u svoj njegovoj izražajnoj moći i ljepoti i onako ne će moći. Zato i kao priručnici ovakva djela imaju u prvom redu eksplikativnu službu — ona objašnjavaju ono što već postoji i što je odnekle poznato, *upoznati* s nekim novim jezikom, sa svima fine-sama i s funkcioniranjem njegova sistema, ona obično ne mogu. Ona daju samo opće odraze, neke od objektivacija i tumačenja općih norma, opće skice — puninu u svima pojedinoštim ona bez bogate opisne građe ne mogu dati.

Tehnički Rosenkranz je svoju knjigu razdijelio na *opći dio* i na *nauku o glasovima* i *nauku o oblicima*, odn. na nauku o njihovoj promjeni; u sintaksu nije ulazio, a isto tako nije ulazio ni u tvorbu riječi (osim gdje-gdje, na pr. kod priloga, i sl.), ni u stilistiku ili semantiku.

Put mu je deduktivan: polazi sa najdalje granice, sa *ie.* osnova, pa u njihovu svijetlu pokazuje stanje, koje je moglo biti praslavensko, i napokon inovacije, koje su odatle potekle i koje se (sasvim općenito) mogu naći u staroslavenskim spomenicima i u jednom još mlađem, dijalekatskom obliku u spomenicima mlađih (slavenskih i crkvenoslavenskih) redakcija.

Knjiga je dosta cjelovita, pisana preglednije i pristupačnije od Lehrove, samo čitaoca smeta, što upravo na slavenskoj (slavističkoj) strani ima dosta oblika i dosta formulacija, koje bi trebalo da budu egzaktnije. Pisac ne daje potvrda po spomenicima, on ih rekonstruira ili daje prosjek, a to traži i dosta obazrivosti, i dosta dosljednosti, koja lako izmiče, kada se ima na umu cijela sinhrona i historijska struktura nekoga jezika. Ja ću tek neke od ovih nedostataka ovdje spomenuti — u želji, da piscu poslije posluže onako, kako se u svoje vrijeme kritičkim napomenama Kuljbakinovima, Kurzovima, Machekovima i napomenama Sloňskoga u 3. izdanju svoje knjige poslužio Lehr-Splawiński.

Uz neke vrlo pregledne i lijepo date formulacije, među kojima se ističu osobito uvodi u neka poglavlja (na pr. u *ie.* glasove, u prasl. konsonantizam, u promjenu imenica, u *ie.* glagol i u pitanja u svezi s glag.

aspektom) ima dosta takvih, koje su preuske i koje bi mogle stvoriti krivu sliku o onome, o čemu autor piše. On na pr. na str. 9 kaže za staroslavenski jezik, da je to »najstariji oblik crkvenoga jezika, koji je u upotrebi kod slavenskih pravoslavnih naroda«, kao da se taj jezik u jednako starom obliku nije upotrebljavao i ne upotrebljava i kod nekih Slavena zapadnoga obreda. Preusko je i to, da se »dijalekatska antiteza *makedonski: (istočno)bugarski* u osnovi podudara s antitezom u pismu (*glagoljica — ćirilica*)«, str. 23. Ovo može da vrijedi samo za jugoistočni dio Balkanskoga poluotoka: kod nas je glagoljica dulje postojala bez ikakve sveze s makedonskim područjem. Nejasno je i ono, kada pisac (na pr. na str. 100) govori o epentetskom *n* (kao da se ovo *n* kod zamjenica po svojim svojstvima može ravnati sa epentet. *l*). Neka su tumačenja pomalo zastarjela, bilo stvarno, kao na pr. da su stsl. spomenicima »nedavno« pridošli fragmenti preslavskog natpisa (str. 27), da je znak za prednji nazal u glagoljici u prvo vrijeme označavao samo nosni suglasnik (str. 31), da su Kijevski listići akcentirani i da imaju oznake za kvantitete (str. 34—37), da su odnosi s protezama suviše zamršeni (str. 43), da je prijevaj posljedica promjene naglasaka, ali da su pojedinosti, kako do toga dolazi, nejasne (str. 46), da je starosl. iz ie. »naslijedio« produžni prijevod *vedq || vēsъ* (str. 49), i t. sl. Neka su navođenja netočna (sve ako se apstrahiraju očite štamparske griješke na str. 22, 50, 65, 98, 103, 107, 131, 136), tako kada se izgovor poluglasa isporučuje s nekim redukcijama u našim zapadnim dijalektima (str. 15), kada se kaže, da je *iždenq* moralo postati od *iz-dženq* (str. 62), zatim grafija za imp. sg. *daji, imēji, biraji* uz *mbni, dviži, bodi, kupui* i sl.). Uopće nedosljednosti ima veći broj i na različnim mjestima (isp. na pr. samo isg. *kamenemъ — dъnъmъ* i dpl. *kamenemъ — dъnъmъ* na str. 84, ili naše *cvijet* pa *zvězda* i na kraju *prijed* na str. 19). Nepotrebno je također, po mom sudu, pisanje *chval'ъši*, kada očito *jer* tamo zato i stoji, da bi označilo mekoću likvide (pa je dovoljno bilo pisati *hvalbši* ili *chvalbši*, tim više što je *jer* utjecalo i na *m* u *mbnъši*, koje autor piše *mbъbši*). On nigdje ne daje (ili bar ne daje na način, koji bi mogao zadovoljiti) tumačenja o pojavama tzv. fakultativnog duljenja, već se oslobađa toga time, što gdje gdje dulje oblike (one na *-ije*) stavlja naprosto ispred kraćih (kao da su kraći uvijek u mlađe vrijeme nastali od duljih). I pored ie. *-ej-es Lehr-Splawiński na pr. nom. pl. *gostъje meće u prasl. (jednako i *troъje, a ne triъje, tako da -ъje uzimlje kao preslavenski, a *-ije* kao staroslavenski završetak). Tako će jamačno i biti, ako se razmotre akcenatsko-intonacijski odnosi, i ako se razmotre varijacije do kojih je dolazilo u složenoj deklinaciji pridjeva i zamjenica. Uopće, *novih tumačenja*, koja bi k tomu bila naprednija i bolja od starih, gdješto vrlo starih, u ovom je priručniku malo.

U uvodu (*Vorwort*) kaže pisac, da od čitalaca svoje knjige ne očekuje poznavanje jednoga od živih slavenskih jezika i time već razvijeni slavenski jezični osjećaj (a s druge strane on joj sam daje ulogu, da samo (historijski) *objašnjava* i *ilustrira*, a ne i da *poučava*), te zato za pitanja u svezi sa aspektom daje ne samo potrebna objašnjenja, nego i bogatu građu, koja ta pitanja treba da *ilustrira* (na str. 132—144). Kod toga daje i neke neobične rekonstrukcije (na pr. oblike od *dvižiti* kao imperfektivum za

pf. *dvignoti*), i ne odvaja stvarne, realne (realno zabilježene) oblike od hipotetskih i rekonstruiranih, tako da ovaj dio, kao i velik dio njegovih primjera i oblika u tekstu, imaju uglavnom teoretsko značenje, a za praktičnu upotrebu vrijede tek toliko, što će čitalac, uočivši i upoznavši ev. mehanizam jezičnih promjena na građi (makar rekonstruiranoj), koja je iznesena, moći *sam* doći do izvjesnih zaključaka, koji u danim slučajevima mogu biti pravilni. Dakle, težište je na historijsko-evolutivnoj, deduktivnoj strani, koja čitaocu daje uvid u staroslavenski jezični mehanizam i u njegovo uklapanje u druge mehanizme. To je u biti sve što ova knjižica daje. Potpunu strukturu (potpuni sistem) staroslavenskoga jezika ona *ne* može dati, kao što ni tradicionalna historijska ili komparativna gramatika nije mogla dati potpunu strukturu jezika o kojima je raspravljala.

U pojedinostima Rosenkranz je izabrao podjelu na *satemske* i *kentumske* jezike (§ 1), zatim odnose prema »arijskim« i baltijskim (§ 2) i germanskim i dr. susjednim jezicima (§ 3, 4). Zatim je dao podjelu slavenskih jezika s obzirom na dij. odnose u praslavenskom (§ 5) i na kraju (u tom okviru) osnovne podatke o staroslavenskom jeziku i o njegovim spomenicima (ne prelazeći preko kanona i ne zalazeći u mlađe slavenske redakcije) s popisom istaknutijih gramatika i priručnika (među kojima se nalaze i neki slabiji, a nema na pr. Lehrova, i nema pomagala za paleografiju i neke spec. grane). Poslije toga prikazano je starosl. pismo (*die altbulgarische Schrift*; glagoljica se izvodi iz grčke minuskule, ćirilica iz grčke majuskule IX vijeka) s tabelom u kojoj je autor nanizao slova po svojem nahođenju, pa *thita* dolazi iza *f*, ćir. *h* ima odjednom brojnu vrijednost 60 (mj. 600), glag. *h* je uopće dobilo krivi oblik (a i *č* je suviše stilizirano), načinjena je umjetna razlika između ćir. *ę* i ćir. *ję* (sa 4 znaka umjesto sa 2, koliko ih je — ako se uzme u obzir, da je drugi ligatura — u jednom sistemu stvarno bilo). Zatim prelazi na nauku o glasovima (§ 9—33) i, napokon, na nauku o oblicima (§ 34—84). Za akcenat kaže, da je staroslavenski naglasak uglavnom bio jednak praslavenskom (*der Akzent des Altbulgarischen war im wesentlichen der urslawische*), pa to tumači Kijevskim listićima (*soweit sich das dem einzigen akzentuierten abg. Text, den Kiever Blättern, entnehmen lässt*), a to nije tako, jer niti Kijevski listići održavaju praslavenski akcenat, niti se uopće može očekivati, da bi staroslavenski (alias južnomakedonski) akcenat u desetom vijeku mogao biti jednak akcentu jedne zajednice, koju je taj jezik ili taj govor bio napustio nekoliko stotina godina prije toga. Mišljenje Trubeckoga, da su slova za *šta* i *đerv* (u glag.) u prvo vrijeme predstavljala dva glasa, koji su se sebi suprotstavljali otprilike kao naše *ć* i *đ*, posljedica je ne samo pretpostavke, da su oba znaka jednako stara i da su oba pripadala najstarijem fondu glagoljice, nego i da u govoru Solunske braće (tj. u makedonskom narječju oko Soluna oko sredine IX vijeka) još nije bilo **tj*, **stj* ≥ *št* (za *žd* uopće se ne zna, da se nekoć pisalo jednim znakom). Dobro je, što se Rosenkranz nije dulje zadržavao na tom pitanju.

Pregled deklinacije počinje s *i*-osnovama (§ 35), zatim prelazi na *u*-osnove (§ 36), na sveze *u*-osnova (i *ju*-osnova) sa *o*-osnovama (§ 37), na *o-jo*-osnove (§ 38—40), na *a*-osnove (§ 41), na *ū*-osnove (§ 42) i na konso-

nantske osnove (*n-* § 43, *r-* § 44, *s-* § 45, *nt-* § 46). Za lok. pl. u-osnova daje samo — *ochō*, *rabō* mu je (isključivo) »Sklave«, *zmiōb* i *dbždb* su *īu*-osnove, a *-ovi* uz *-u* u dat. sg. *o*-osnova imalo bi se upotrebljavati »*anscheinend in Rücksicht auf den Satzrhythmus*« (str. 74).

U deklinaciji pridjeva (§ 47—49) obuhvaćeni su i participi, a u deklinaciji zamjenica (§ 51—59, iza koje su brojevi § 62—63 i prilozi § 64) prikazana je i složena deklinacija pridjeva. Oblici za *kyjb* tumače se mehanicistički: to su bile dvije zamjenice, **kō* i **jō*, od kojih je svaka imala svoju deklinaciju dok riječ nije bila dulja od dva sloga. Čim je postala dulja od dva sloga, izgubio se drugi slog prvoga dijela, a osim toga je, putem svemoćne analogije, osnovno *k* ostalo i u instrum. sg., gdje je napokon (valjda) otpalo sufiksally *ē* (o kojem Rosenkranz ne govori). Trebalo bi se zamisliti, da li *ko-*, *ky-* ne predstavljaju reflekse, koji su mogli biti u svezi sa stsl. akcentom, pa kada je on bio na prvom dijelu, refleks je bio *ko*, a kada je bio na posljednjem (na drugom), da je dolazilo do fakultativnoga duljenja, koje je u rezultatu davalo *ky-*. Jedino *ciji* bi u tom slučaju nastalo kontaminacijom, koja je uostalom (per differentiationem) mogla biti uvjetovana također oblicima za nom. sg. m. Pomalo je nesigurno i ono što autor kaže (str. 103), da do haplogogije dolazi ondje, gdje se radilo o *m*-padežima (zu den Kasus, die eine *m*-haltige Endung aufweisen müssten, erscheint das Adjektiv mit einem neuen Stammausgang *-y-*, z. B. Dual Dativ novy-jima statt **novoma-jima*): kao da do istoga procesa nije dolazilo i u lok. pl., gdje je ipak u nastavku bilo *h* a ne *m*.

Kod glagola pisac se ugl. držao Stanga i Dielsa, no nije išao dosta daleko (kod imp. na pr. dopušta za prvo lice sg. *bōdēmō*, ali ne dopušta na pr. i za 3. lice *bōdētō* sa značenjem, koje mu pripada). Kod tumačenja, da se — *ēachō* iza velara pretvara u *-aachō* i da pri tome *k* prelazi u *č*, a *g* u *ž* (str. 126) očito se radi o zbrci, koju će pisac u drugom izdanju ispraviti. Napokon, kao što je već rečeno, u posljednjem razdjelu (§ 75—84) ima dosta rekonstruiranih oblika, koje će od realnih, konkretnih trebati odvojiti zvjezdicama, a ima i neobičnih (kao što su na pr. kod sing. aorista *nose*, *dvižē* za 3. lice plur.), koje će također trebati izmijeniti (ispraviti).

Rosenkranzova se knjiga u ovom obliku, u kojem je izašla u prvom izdanju, još ne može nazvati dovoljno pouzdanom, no može se očekivati, da će ona to postati, kada se brojni nedostaci i ležerne formulacije, od kojih su neke i ovdje navedene, poprave i bolje formuliraju. Ona u ovom obliku, kao knjiga, koja nastoji da daje izvjesne informacije o postanku i o razvitku staroslavenskoga jezika, sa simpatijom privlači čitaoca. Kada se dotjera i metodski i sadržajno, ona će onom slavistu i adeptu slavistike, koji nema osobitih zahtjeva, moći biti koristan, pregledan i ugodan priručnik, koji će ispuniti praznine, koje je pisac ovim djelom u njemačkoj stručnoj slavističkoj literaturi želio da ispuni.

Josip Hamm